

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

**Марко Вікторія Юрївна**

УДК 37.018.53"329.7": 37.011.3–052 : [37.017 : 17.022.1]

**ДУХОВНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО  
ШКІЛЬНОГО ВІКУ В НЕДІЛЬНИХ ШКОЛАХ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка.

**Науковий керівник** – доктор психологічних наук, професор  
**Жигайло Наталія Ігорівна,**  
Львівський національний університет  
імені Івана Франка, професор кафедри  
менеджменту.

**Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор  
**Щербяк Юрій Адамович,**  
Тернопільський національний економічний  
університет,  
професор кафедри документознавства,  
інформаційної діяльності та українознавства;

кандидат педагогічних наук,  
старший науковий співробітник  
**Журба Катерина Олександрівна,**  
Інститут проблем виховання НАПН України,  
провідний науковий співробітник  
лабораторії морального та етичного виховання.

Захист відбудеться 26 червня 2013 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027

Автореферат розіслано 22 травня 2013 р.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради

О.І. Янкович

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність дослідження.** Особливою прикметою сьогодення в Україні є духовна криза, яка, охопивши різні галузі суспільного буття, зумовила невизначеність ідеалів, ціннісних орієнтирів особистості й нестабільність ідентичності соціального суб'єкта. З іншого боку, занепад духовних цінностей людини призвів до споживацького характеру життя. Ця сучасна загальносвітова критична тенденція «матеріалізації» суспільних відносин неминуче повинна бути замінена аксіологічним, духовним ставленням до світу, що сутнісно притаманне українській ментальності. Тому нині альтернативою виступає формування особистості з високими духовними якостями. Про це зазначається в державних законодавчих актах, які відображають виховну стратегію розвитку духовності: Указ Президента «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», Проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 р.

Проблема духовності завжди була актуальною, невичерпною та займала важливе місце з-поміж різних галузей науково-гуманітарних знань. Видатні вітчизняні філософи присвятили їй чимало своїх праць (В. Баранівський, М. Бердяєв, Л. Буєва, В. Зеньківський, С. Кримський та ін.). Низка аспектів духовного виховання розглядається у Декларації про християнське виховання, документах Церкви про християнську школу Конгрегації у справах освіти, а також ґрунтовно аналізується у філософсько-теологічних працях І. Боско, К. Войтили, Л. Гузара, І. Маллігена, Й. Ратцінгера, А. Шептицького та ін. Психологія формування та розвитку духовних якостей особистості репрезентована в дослідженнях М. Боришевського, Н. Жигайло, В. Зеньківського, С. Кучковського, В. Москальця, М. Савчина та ін. Проблема виховання духовності у системі освіти привертала увагу багатьох учених-педагогів (Г. Ващенко, О. Виговська, О. Вишневський, Л. Генік, К. Журба, І. Огієнко, О. Плавуцька, Т. Ткачова, Ю. Щербяк та ін.). У працях науковців духовність представлена як внутрішня енергетична сила особистості, здатність людини усвідомлювати своє місце в житті, розуміти необхідність постійного самовдосконалення, вершина ієрархії загальнолюдських і національних цінностей. Вона реалізується через вчинок особистості, в якому людина постає відповідальним суб'єктом життєтворчості, а ознакою духовності є «почуття любові до всього живого» (Т. Ткачова).

Нині одним із головних шляхів формування духовності особистості розглядається релігійна освіта, а право навчати і навчатися релігії становить істотну складову свободи совісті та є додатковою «гарантією вільного і повного розвитку людської особистості» (Л. Коваленко). Школа у взаємодії з церквою повинна охоплювати всі сфери формування особистості, а передовсім духовну, культурну та моральну. Духовне виховання, як важлива складова формування нової людини, найефективніше реалізується у християнських недільних школах. У документах про християнську освіту зазначається, що у таких навчальних закладах панує атмосфера, наповнена

евангельським духом свободи і любові, формується особистість, спроможна налагоджувати й утримувати доброзичливі стосунки з іншими. Духовність у парафіяльних недільних школах виявляється в християнському ставленні до учнів, прищепленні духовних цінностей через систему релігійної практики, особистість вчителя, присутність духовних осіб та інших чинників духовного виховання.

З іншого боку, проблема глобалізації суспільних відносин зумовила потребу у формуванні особистості, здатної «брати участь у діалозі культур, зустрічатися з різними світоглядними та релігійними орієнтирами, типами мислення» (В. Біблер). У досягненні цієї мети важливу роль відіграє знання іноземної мови, за допомогою якої доноситься християнська віра та культура іншим народам і водночас приходить розуміння та повага до їхніх традицій, способу життя, релігійного світогляду тощо. Таким чином відбувається вдосконалення, збагачення та відкриття нових шляхів духовного зростання особистості.

Аналіз літературних джерел (М. Боришевський, В. Зеньківський, С. Кучковський, О. Музичук та ін.) також дає змогу стверджувати, що молодший шкільний вік є найбільш сензитивним для духовного виховання дітей, яке реалізується через приклад батьків, вчителів, релігійні практики та обряди. Сприятливість молодшого шкільного віку визначається дитячим суб'єктивізмом, щирістю, чуйністю і правдивістю поведінки оточення. Представники вікової психології вказують на особливості мислення дітей молодшого шкільного віку – його інтуїтивний характер, який створює великі можливості для органічного залучення дитини до духовного життя.

Вивчення стану проблеми духовного виховання дітей молодшого шкільного віку у педагогічній теорії і практиці дало змогу виявити низку суперечностей:

1) *на соціально-педагогічному рівні* – між зростаючими потребами суспільства у формуванні духовності підростаючого покоління та недостатнім рівнем використання з цією метою виховного потенціалу недільних шкіл;

2) *на науково-теоретичному рівні* – між необхідністю створення науково-обґрунтованої моделі духовного виховання учнів молодшого шкільного віку в недільних школах та недостатньою теоретичною розробленістю функціональної структури і цілісних зв'язків між її окремими компонентами (принципами, педагогічними умовами, методами, засобами тощо);

3) *на науково-методичному рівні* – між реальними можливостями навчально-виховного процесу у недільних школах щодо формування духовності молодших школярів та недостатнім змістовним наповненням і навчально-методичним інструментарієм досліджуваної проблеми.

Актуальність проблеми дослідження, її соціальна значущість, наявні суперечності зумовили вибір теми дисертаційної роботи: «Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах».

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка у межах тем «Зміст навчання і виховання в умовах реформування освіти України» та «Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів» (державний реєстраційний номер 0108U007644). Тема дисертації затверджена вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 2 від 23 лютого 2012 р.) і погоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 24 квітня 2012 р.).

**Об'єкт дослідження** – духовне виховання дітей молодшого шкільного віку.

**Предмет дослідження** – педагогічні умови духовного виховання молодших школярів у недільних школах.

**Мета дослідження** – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови духовного виховання учнів молодшого шкільного віку в навчально-виховному процесі недільної школи.

**Завдання дослідження:**

1. На основі вивчення філософської та психолого-педагогічної літератури уточнити сутність духовного виховання молодших школярів та з'ясувати особливості організації навчально-виховного процесу у недільних школах.
2. Обґрунтувати критерії і показники формування духовної вихованості молодших школярів.
3. Визначити педагогічні умови як компонент моделі духовного виховання молодших школярів у недільних школах.
4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов духовного виховання учнів молодшого шкільного віку в недільних школах.

**Методи дослідження:**

– *теоретичні*: аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури – для визначення історико-педагогічного контексту проблеми; систематизація й узагальнення педагогічного досвіду – для визначення оптимальних педагогічних умов духовного виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі недільної школи; моделювання – для обґрунтування структури і характеристики компонентів моделі духовного виховання учнів молодшого шкільного віку в недільних школах;

– *емпіричні*: спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ювання, вивчення документації, метод експертних оцінок – для проведення констатувального етапу експериментальної роботи; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності педагогічних умов духовного виховання учнів молодшого шкільного віку в недільних школах.

– *статистичні* методи обробки результатів дослідження – для встановлення достовірності експериментальних даних.

**Експериментальна база дослідження.** Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі катехитичної школи Святого Василя Великого (м. Київ), дитячої школи «Чадо» при Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі (м. Київ) та катехитичних шкіл імені Митрополита Андрея Шептицького (м. Львів і м. Самбір Львівської області). На констатувальному етапі дослідження було опитано 436 осіб, з них: 245 дітей молодшого шкільного віку, 175 батьків та 16 вчителів недільних шкіл. На етапі формувального експерименту було залучено 120 учнів недільних шкіл імені Митрополита Андрея Шептицького зі Львова та Самбора. Автор брала безпосередню участь у дослідно-експериментальній роботі, займаючи посади вчителя-катехита, а згодом – директора катехитичної школи імені Митрополита Андрея Шептицького (м. Самбір).

**Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:**

– *уперше* теоретично *обґрунтовано та експериментально перевірено* педагогічні умови духовного виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах (використання духовного потенціалу катехизи; планомірний, цілеспрямований та систематичний характер комплексного застосування засобів катехизації з метою формування духовних цінностей; трансформування засвоєних дітьми знань духовно-морального характеру в особистісні переконання та активну діяльність задля утвердження в життя християнських цінностей), що є компонентами моделі процесу духовного виховання молодших школярів недільних шкіл, у якій взаємопов'язані такі елементи: мета, принципи, зміст, форми (індивідуальні: молитви, участь у Святих Таїнствах, читання духовної літератури та ін.; групові: олімпіади, вікторини, гуртки, екскурсії та ін.; масові: участь у Літургії, благодійні акції, концерти, табори, прощі та ін.), методи, критерії формування духовної вихованості (пізнавальний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий), а також результат – духовно вихована особистість молодшого школяра;

– на основі аналізу філософської, теологічної, психолого-педагогічної, літератури, церковних та цивільних нормативно-правових документів *уточнено* сутність духовного виховання молодших школярів;

– *з'ясовано* особливості організації навчально-виховного процесу в недільних школах (пріоритет духовних цінностей над матеріальними, вивчення предмету катехизації, творення особливої спільнотної атмосфери у школі, тісна співпраця з батьками тощо) та *обґрунтовано* доцільність здійснення інтегративного підходу до уроку катехизації з використанням іноземної мови;

– *обґрунтовано* критерії (пізнавальний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий), показники та рівні духовної вихованості молодших школярів (низький, середній, високий);

– подальшого розвитку набуло обґрунтування педагогічного інструментарію (методів, форм, засобів) духовного виховання учнів у навчально-виховному процесі недільної школи.

**Практичне значення дослідження** полягає в тому, що автором розроблені й апробовані:

1) методика духовного виховання молодших школярів в умовах християнської недільної школи, яка може бути використана вчителями-катехитами, священниками, богословами, батьками та ін.; 2) діагностичні методики й анкетні матеріали для визначення рівня духовної вихованості дітей, які допоможуть у роботі практикуючим психологам і педагогам; 3) навчально-методичний посібник «Промінчик любові», спрямований на організацію та поєднання процесу духовного виховання учнів молодшого шкільного віку з вивченням англійської мови на уроках катехизації.

Результати дослідження можуть бути використані в навчально-виховному процесі загальноосвітніх і недільних шкіл, педагогічних вищих навчальних закладів, для підготовки науково-методичного забезпечення при викладанні дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності», «Методика позаурочної діяльності», «Педагогічні інновації в Україні і за рубежом», спецкурсів і спецсеминарів з досліджуваної проблеми.

**Результати дослідження впроваджено** у навчально-виховний процес Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 93 від 24.01.2013 р.), Дрогобицького інституту Пресвятої Трійці (довідка № 11 від 29.12.2012 р.), Самбірського державного педагогічного коледжу імені Івана Филипчак (довідка № 28 від 15.01.2013 р.), приватного навчально-виховного закладу «Школа Святої Софії» I – II ступенів (довідка № 2 від 10.01.2013 р.), недільної катехитичної школи Святого Василя Великого м. Київ (довідка № 5 від 26.12.2012 р.), недільної катехитичної школи Святого Миколая Чудотворця м. Київ (довідка № 6 від 26.12.2012 р.), Івано-Франківської приватної загальноосвітньої школи I – III ступенів «Католицька школа Святого Василя Великого» (довідка № 97 від 25.12.2012 р.), СЗШ № 2 I – III ступенів м. Самбір (довідка № 5 від 10.01.2013 р.).

**Особистий внесок здобувача.** У посібниках, виданих у співавторстві, авторові належать концептуальні положення щодо організації духовного виховання дітей молодшого шкільного віку. Розроблені посібники у співавторстві: [12], [13], [14], [15], [16], [17] містять авторські методичні розробки, завдання, сценарії позаурочних заходів з духовного виховання учнів недільних шкіл.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення та результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів» (Київ, 2011 р.), «Наука і духовність у системі сучасного управління» (Львів, 2012 р.), «Rozwoj nauk humanistycznych. Problemy i perspektywy» (Katowice, 2012 р.); *всеукраїнських* – науково-методичній конференції «Підготовка фахівців у системі професійної освіти: проблеми, технології, перспективи» (Кривий Ріг, 2009 р.), II молодіжному конкурсі «Новітній інтелект України» (Львів,

2008 р.), духовно-практичному семінарі «Духовно-моральні аспекти душпастирської опіки вчителя» (Львів, 2012 р.), практичному семінарі для директорів недільних шкіл (Дрогобич, 2012 р.).

**Публікації.** Основні положення і висновки дисертації відображено у 18 публікаціях (з них 12 – одноосібних), 6 статей – у наукових фахових виданнях; 1 стаття – у виданні зарубіжної держави (Польщі), 7 посібників, з них 6 – у співавторстві; 4 статті у збірниках наукових праць і матеріалів конференцій.

**Структура дисертації.** Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 211 найменувань та додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 343 сторінках, з яких 193 сторінки основного тексту. Робота містить 8 таблиць, 7 рисунків, додатки – окремим томом на 133 сторінках.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, сформульовано положення наукової новизни і практичного значення роботи, наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію результатів дослідження та їх впровадження у практичну діяльність.

У першому розділі «**Теоретичні аспекти духовного виховання молодших школярів**» здійснено ретроспективний аналіз проблеми духовності як результату виховання особистості, представлена еволюція поняття «духовне виховання» у педагогічній науці, розкрито сутнісну характеристику духовності особистості, з'ясовано аксіологічні засади формування духовності молодших школярів.

У контексті дослідження варто акцентувати увагу на педагогічних ідеях О. Вишневського, який розглядає процес формування духовності маленького українця на релігійно-християнських засадах. Поняття «духовність» ототожнюється з прагненням людини наблизитися до Бога, прийняти Його та керуватися Його заповідями у своєму житті. Саме духовність є джерелом мотивації моральної поведінки людини.

Узагальнення філософських, психологічних та педагогічних підходів дає змогу зробити висновок, що духовність є вищою сферою людського буття, регулятором поведінки і діяльності людини, її взаємин з іншими людьми та навколишнім світом. Тоді духовність особистості – це інтегральна якість, яка зумовлює спрямованість на творення власного ціннісно-значеннєвого поля, спосіб освоєння базових ціннісних орієнтацій у житті, міра набуття й актуалізації духовних цінностей. Виразом духовності є християнство, яке пропонує людині переорієнтацію мислення на вищий рівень у співпраці з Творцем.



У контексті дослідження, здійснюючи аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, охарактеризовано низку таких основних понять, як «духовне виховання», «моральне виховання», «релігійне виховання», «християнське виховання», «духовні цінності», «християнські релігійні цінності» та «ціннісні орієнтації». Різні напрями виховання – моральне, національне, естетичне, фізичне, трудове та ін., – будучи взаємопов'язаними, впливають на духовне становлення особистості. Кожна з цих складових виховання розглядається в контексті християнської релігії. Аналіз праць науковців дав змогу окреслити етапи, шляхи та завдання духовного виховання, які передбачають безперервну систематичну працю щодо самопізнання і самовдосконалення, формування високих почуттів, культивування найкращих душевних якостей, плекання християнських сімейних цінностей тощо.

Духовне християнське виховання ґрунтується на цілісності християнського світосприйняття, розв'язанні основних проблем виховання у світлі християнської антропології й органічному поєднанні виховних впливів держави, сім'ї, церкви та школи. Родинне християнське виховання, християнські сімейні цінності мають великий вплив на подальший духовний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Цілями духовного християнського виховання є: спрямованість людини до Бога (богоподібність), формування моральної, воцерковленої, релігійної, національно свідомої та цілісно сформованої особистості, яка усвідомлює свої обов'язки щодо сім'ї, суспільства, держави та церкви.

Педагоги відводять важливу роль Церкві та її впливу на духовне виховання особистості (Г. Ващенко, Ю. Дзерович, І. Огієнко, М. Стельмахович, К. Ушинський та ін.). Соціальний аспект Церкви сприяє взаємозбагаченню різних культур, цінностей, духовного розвитку людини. Аналіз літературних джерел (М. Боришевський, В. Зеньківський, С. Кучковський, О. Музичук та ін.) уможливив визначення основних характеристик релігійності дітей молодшого шкільного віку: суб'єктивізм, який визначається в оцінюванні релігійних правд; щирість, чуйність і правдивість поведінки оточення, що справляє на дітей вагомий вплив; надмірний ритуалізм; перехід від магічної до моральної релігійності, а також довів важливість формування у дитини релігійних цінностей та сприятливість дітей молодшого шкільного віку до форм і методів духовного виховання.

На основі представлених моделей ієрархій цінностей (О. Вишневський, Н. Жигайло, Й. Тішнер, М. Шелер) визначено рівні навчально-виховного процесу, що підносять учня на вищий щабель ціннісної системи: 1) інформація – це базові релігійні знання, якими повинен володіти кожен християнин; 2) формація, рівень якої виходить за межі інформації та передбачає формування вищих цінностей, які наближають людину до Творця; 3) трансформація – найвищий рівень цінностей, який зумовлює привілеювання мудрості над знаннями, уможливорює «зустріч творіння із Творцем». Проведений аналіз цінностей, що сприяють духовному та релігійному

розвитку особистості, дав підстави стверджувати, що: по-перше, духовні цінності є пріоритетними в ієрархії цінностей сучасної людини; по-друге, християнство пропонує цінності найвищого рівня, які стають критерієм духовної особистості; по-третє, християнські релігійні цінності сприяють соціальному самовираженню особистості; по-четверте, важливими навчальними осередками, які втілюють потребу інкультурації та християнського духовного розвитку, є християнські загальноосвітні та недільні школи при церквах.

У другому розділі «**Особливості процесу духовного виховання дітей початкових класів у недільних школах**» на основі нормативних документів з'ясовано сутність християнських шкіл та їх роль у духовному вихованні молодших школярів; обґрунтовано необхідність створення своєїрідної атмосфери у недільній школі як чинника духовного виховання молодших школярів; з'ясовані вимоги до особистості вчителя-виховника молодших класів недільної школи; розкритий інтегративний аспект уроків катехизації та іноземної мови в контексті діалогу культур.

Основними складовими духовності педагога недільної школи є: потреба жити і творити відповідно до ідеалів істини, добра і краси; ставлення до особистості дитини як найвищої цінності і мети виховання; сповідання вічних духовних цінностей; ставлення до педагогічної праці як основи і мети життя тощо. Вимогами особистісного характеру до особи вчителя-катехита є: особисті якості (позитивне ставлення до учнів, акцептація себе як вчителя-катехита, акцептація учнів, творча настанова, приязнь з Богом – святість життя та ін.), здібності (дидактичні, академічні, перцептивні, мовні, організаторські, комунікативні та ін.), головні чесноти (любов, справедливість, безкорисливість, покора, інтенсивна любов до правди). Аналіз завдань вчителя-виховника та вимоги, які до нього висувуються згідно з Положенням про порядок призначення на катехитичне служіння у недільних школах, дав змогу визначити основні принципи духовного виховання, на яких побудована його педагогічна діяльність: принцип любові, ненасилля, своєчасності, відповідальності, смирення та міри.

Недільна катехитична школа розглядається як спільнота, що бере важливу участь у духовному вихованні учнів. Особливостями, які творять своєїрідну шкільну атмосферу та мають безпосередній вплив на духовне становлення особистості, є: оточення, вчителі, батьки, богопосвячені особи, священники, церква, навчально-виховний процес та ін. Спільнотний характер недільної школи має позитивний вплив на взаємозбагачення дітей духовними цінностями.

Сутність родинної атмосфери в школі виражається через особливе родинне ставлення один до одного, довіру, повагу, любов та ін. Одним із важливих чинників духовного виховання молодших школярів є необхідність творення саме такої атмосфери. Активна співпраця школи та сім'ї сприятиме творенню родинної атмосфери і запобіганню різним труднощам. У роботі представлені шляхи цієї співпраці, яка ведеться в українських християнських школах I ступеня та недільних парафіяльних школах.

Іноземна мова є одним із засобів духовного виховання молодших школярів на уроках катехизації. Аналіз тематичного блоку з іноземної мови для початкових класів загальноосвітніх шкіл дав змогу виявити присутність у ній елементів діалогу культур. Різні аспекти виховної функції уроку іноземної мови в початкових класах сприяють духовному збагаченню школярів, а також роблять можливим взаємозв'язок інформативного аспекту подібних уроків з релігійним компонентом.

У третьому розділі **«Дослідно-експериментальна робота з формування духовної вихованості молодших школярів у недільній катехитичній школі»** розроблено модель процесу духовного виховання молодших школярів в умовах недільної школи; визначено й експериментально перевірено педагогічні умови духовного виховання дітей молодшого шкільного віку; розкрито зміст, організаційні форми, методи та засоби духовного виховання; висвітлено методiku та організацію формувального етапу експерименту; простежено динаміку духовної вихованості учнів експериментальних і контрольних груп.

З урахуванням даних емпіричних досліджень попередників, а також результатів констатувального етапу педагогічного експерименту обґрунтовано модель процесу духовного виховання молодших школярів в умовах недільної школи (див. рис. 1), яка містить такі елементи: мету, принципи, зміст, форми, методи, критерії формування духовної вихованості та педагогічні умови: використання духовного потенціалу катехизи; планомірний, цілеспрямований та систематичний характер комплексного застосування засобів катехизації з метою формування духовних цінностей; трансформування засвоєних дітьми знань духовно-морального характеру в особистісні переконання та активну діяльність задля утвердження в життя християнських цінностей.

Перша педагогічна умова – використання духовного потенціалу катехизи – реалізовувалася на уроках катехизації за допомогою розробленої навчальної програми для молодших школярів, посібника «Промінчик любові», який був укладений відповідно до загальної катехитичної програми, під час спілкування з учнями, праці в парах, групах, проведення катехитичних ігор, участі в релігійних практиках.

Друга педагогічна умова – планомірний, цілеспрямований та систематичний характер комплексного застосування засобів катехизації з метою формування духовних цінностей – забезпечувалася взаємодією й координацією впливів усіх учасників виховного процесу; організацією педагогічної роботи з батьками вихованців; формуванням позитивної мотивації до релігійного життя як вихованців, так і батьків; побудовою виховного процесу засобами релігії на засадах пріоритету потреб і зацікавлень дітей молодшого шкільного віку; гуманізацією виховного процесу та здійсненням особистісно орієнтованого підходу до вихованців.

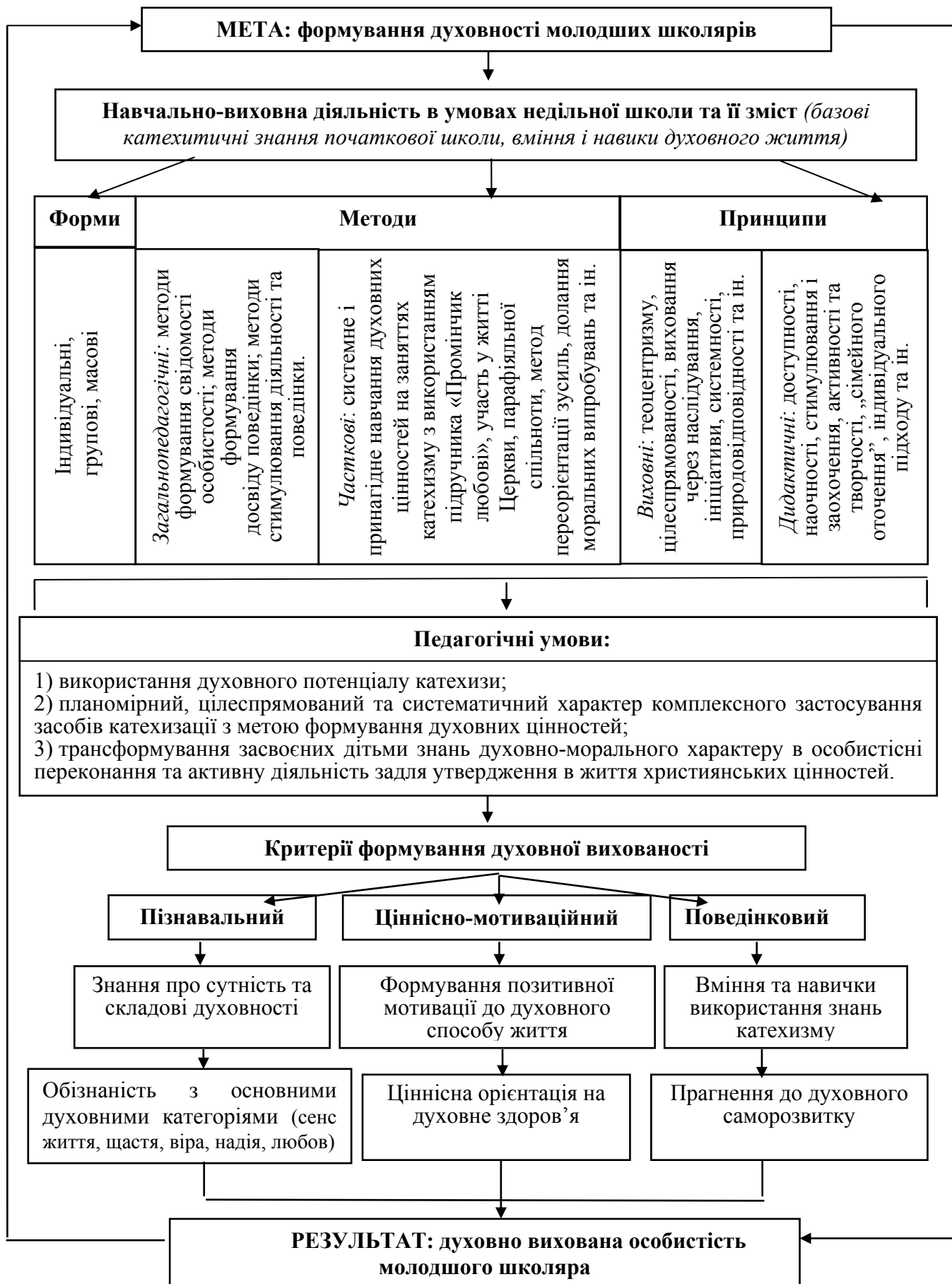


Рис. 1. Модель процесу духовного виховання молодших школярів в умовах недільної школи

Третя педагогічна умова – трансформування засвоєних дітьми знань духовно-морального характеру в особистісні переконання та активну роботу задля утвердження в життя християнських цінностей – реалізовувалася за допомогою розробленої виховної програми, яка дала змогу залучити учнів у різні види діяльності: релігійну (участь у богослужіннях, Святих Таїнствах, читання духовної літератури, молитва, зустрічі вівтарної чи марійської дружин), благодійну (участь у святкуванні Дня Доброти, збір дитячих іграшок та книжок для дітей-сиріт, спільна діяльність з особами неповносправними), національну (участь у святкуванні національних свят, українські дитячі дископанки, зустрічі з ветеранами II Світової війни), рекреаційну (літні табори, реколекції для сімей, екскурсії, прощі, пікніки, перегляди мультфільмів духовної тематики), естетичну (участь в образотворчих, драматичних гуртках, гуртках іконопису і літургійного співу), фізичну (участь у святкуванні Дня Здоров'я, зимові розваги, фізкультхвилинки, спортивні гуртки), трудову (підготовка церкви до свят, прибирання та оформлення шкільного середовища) та ін.

Основними ознаками експериментальної програми на відміну від контрольної було використання іноземної мови як засобу духовного виховання, а також збільшення питомої ваги різних видів творчої діяльності (участь у гуртках, конкурсах малюнків, виступах і т.д.), урізноманітнення форм, методів та засобів виховної роботи, активне залучення батьків.

Дослідження показало, що найефективнішими формами залучення молодших школярів до різних видів навчально-виховної діяльності у недільній школі були регулярне відвідування занять катехизму, а також участь дітей у житті церкви (богослужіннях, Сповіді та Причасті) та парафіяльної спільноти (допомога церкві, підготовка до релігійних свят, участь у катехитичних олімпіадах, конкурсах, реколекціях, прощах, таборах, виступах, екскурсіях, гуртках, виконання індивідуальних завдань, доручених вчителем-катехитом та ін.).

Для оцінки ефективності духовного виховання молодших школярів були визначені основні компоненти, критерії та показники формування духовної вихованості. На основі визначених критеріїв і показників діагностовано рівні духовної вихованості молодших школярів. Сформованість знань про духовність визначалася за такими показниками: знання про сутність та складові духовності; обізнаність з основними духовними категоріями (сєнс життя, щастя, віра, надія, любов тощо). До показників сформованості ціннісно-мотиваційного компоненту було віднесено: усвідомлення абсолютності духовних цінностей як регуляторів поведінки; формування позитивної мотивації до духовного способу життя; прагнення бути духовно здоровим та підтримувати духовне здоров'я на високому рівні. Показниками поведінкового критерію стало активне використання знань катехизму на практиці (вміння робити моральний вибір та відповідати за нього; прагнення до добродійної діяльності; прояв у поведінці позитивних рис характеру,

вміння практикувати релігійні традиції та брати активну участь у них тощо), духовний саморозвиток через оволодіння навичками й уміннями моральної поведінки.

Ступінь прояву духовної вихованості молодших школярів досліджено з допомогою спостереження за поведінкою дітей, анкетування, бесід з вчителями-катехитами, батьками, а також із використанням експертних оцінок, рольових ігор, аналізу педагогічних ситуацій та ін. На основі отриманих даних визначався загальний рівень духовної вихованості молодших школярів.

Так, констатувальний етап педагогічного дослідження показав, що лише 6,7 % молодших школярів з експериментальних груп (ЕГ) та 6,8 % з контрольних груп (КГ) мають високий рівень духовної вихованості, зокрема: глибокі і міцні знання катехизму та керуються ними у житті, ведуть духовний спосіб життя, а їхні вчинки мотивуються свідомим вибором. В ієрархії цінностей таких дітей християнські цінності займають провідні позиції. Учні молодшого шкільного віку намагаються власним прикладом показувати одноліткам, як потрібно діяти у тій чи іншій ситуації, керуючись засвоєними цінностями, регулярно відвідують Святу Літургію та із задоволенням навчаються у недільній школі, беручи активну участь в її діяльності.

Середній рівень духовної вихованості було виявлено у 32,8 % (ЕГ) та 31,9 % (КГ) вихованців катехитичних недільних шкіл. Діти із середнім рівнем духовної вихованості мають достатні знання катехизму, розуміють необхідність керуватися ними у повсякденному житті, проте на практиці їхня діяльність має нестійкий, несистематичний, фрагментарний характер. В ієрархії цінностей таких учнів християнські цінності перебувають на других ролях, у них не виникає бажання пропагувати отримані у недільній школі духовні знання серед однолітків.

До групи з низьким рівнем духовної вихованості увійшли 60,5 % (ЕГ) та 61,3 % (КГ) молодших школярів. З'ясовано, що діти цієї групи не володіють знаннями катехизму та не відчують потреби в їх отриманні, а в ієрархії цінностей християнські цінності посідають найнижчі щаблі.

У процесі дослідно-експериментальної роботи було встановлено, що ефективне духовне виховання молодших школярів у недільних школах можливе при врахуванні низки організаційно-методичних умов, зокрема: 1) створення освітньо-виховного середовища недільної школи шляхом забезпечення особистісно зорієнтованого підходу до вихованців; 2) удосконалення змісту, форм і методів роботи недільної школи в урочний та позаурочний час; 3) залучення батьків до роботи недільної школи та узгодження вимог до дитини з боку всіх виховних інституцій.

У результаті впровадження обґрунтованих педагогічних умов виявлено суттєві позитивні зміни у показниках рівнів духовної вихованості дітей молодшого шкільного віку недільних шкіл (табл. 1). Результати дослідження дають змогу констатувати, що високий рівень духовної вихованості було зафіксовано у 36 % учнів катехитичних недільних шкіл, які працювали за

експериментальною методикою. Натомість, у контрольних групах високий рівень духовної вихованості був зафіксований лише у 12 % школярів.

Середній рівень духовної вихованості спостерігався у 58 % молодших школярів експериментальних та 47,1 % контрольних груп. До групи з низьким рівнем духовної вихованості увійшли 6 % учнів недільних шкіл з експериментальних та 40,9 % дітей з контрольних груп.

Таблиця 1

**Показники рівнів духовної вихованості дітей молодшого шкільного віку  
в недільних школах**

Рівні духовної вихованості	Констатувальний етап (60)				Контрольний етап (60)			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Високий	4	6,7	4	6,8	22	36	7	12
Середній	20	32,8	19	31,9	34	58	29	47,1
Низький	36	60,5	37	61,3	4	6	24	40,3

Статистична обробка результатів діагностичних зрізів у контрольних та експериментальних групах проведена за допомогою програми StatPlus 2008 Professional. На основі t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок доведено, що рівні духовної вихованості молодших школярів контрольних та експериментальних груп на початку педагогічного експерименту істотно не відрізнялися. Відповідно до цього ж критерію показано, що рівні духовної вихованості молодших школярів контрольних та експериментальних груп наприкінці експерименту суттєво відрізняються.

### ВИСНОВКИ

1. У сучасних гуманітарних науках не вироблено єдиного підходу до розгляду явища духовності. Аналіз наукових праць філософів, теологів, психологів, педагогів дає підстави розглядати духовність як вищу сферу людського буття, регулятор поведінки і діяльності людини, її взаємин з іншими людьми та навколишнім середовищем. З'ясовано, що духовність особистості – це інтегральна якість, яка зумовлює спрямованість на творення власного ціннісно-значенневого поля, спосіб освоєння базових ціннісних орієнтацій у життєдіяльності, міра набуття й актуалізації духовних цінностей. Виразом духовності є християнство, яке пропонує людині переорієнтацію мислення на вищий рівень у співпраці з Творцем.

Здійснений аналіз наукових джерел дає змогу стверджувати, що духовне виховання особистості стає одним із важливих завдань сучасної педагогічної теорії і практики у відповідь на соціальне замовлення суспільства. Духовність середовища, в якому перебуває людина, має свій відбиток на її духовному становленні та сприяє духовному розвитку особистості. Духовне виховання зумовлює гармонійне поєднання усіх напрямів виховання: морального, національного, естетичного, фізичного, трудового та ін. Своє втілення вони знаходять у християнській педагогіці, яка розкриває цілісний процес духовного творення людини.

Основними завданнями духовного виховання є: наближення людини до Бога, формування моральної, воцерковленої, релігійної, цілісно сформованої, розумної, творчої, свідомої своїх обов'язків щодо сім'ї, суспільства, держави і церкви особистості. Його зміст складають християнські цінності, які сприяють соціальному самовираженню особистості, розвитку її життєвої і соціальної компетентності. Інститутами духовного виховання є сім'я, школа та церква як скарбниця духовних цінностей, осередок діалогу взаємозбагачення різних культур.

У процесі дослідження визначено основні функції, характеристики, завдання та особливості організації навчально-виховної діяльності у недільних школах: вивчення та поглиблення основних правд християнської віри; формування християнського світогляду та цілісної людської особистості шляхом плекання християнських чеснот; заохочування вірних до участі у парафіяльному житті та різного роду християнських практиках; сприяння розвитку моральних, інтелектуальних та фізичних здібностей учнів тощо. Охарактеризовано основні та допоміжні засоби духовного виховання в сучасних катехитичних недільних школах та доведено їхній вагомий вплив на духовний розвиток особистості.

Встановлено, що спільнотний та родинний характер недільної школи є одним із важливих чинників духовного виховання молодших школярів. Спільнотності недільної школи сприяє гармонійна взаємодія всіх учасників процесу. Вагома роль у духовному вихованні молодших школярів у недільних школах належить вчителю-катехиту. Відповідно до вимог сучасного суспільства висунуті основні вимоги до особистості вчителя початкових класів: професійні (вміння працювати з ідеями і традиціями різних культур; знаходити дієві шляхи розв'язання духовних проблем; трансферувати особисті духовні цінності у ціннісну систему іншої осіб; з повагою ставитись до духовного світогляду інших культур) та особистісні (високого гатунку якості, здібності та чесноти).

2. На основі аналізу наукової літератури і власного педагогічного досвіду визначено критерії (пізнавальний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий) і показники формування духовної вихованості молодших школярів. Так, сформованість знань про духовність визначалися за такими показниками: знання про сутність та складові духовності; обізнаність з основними духовними категоріями (сене життя, щастя, віра, надія, любов тощо). До показників сформованості ціннісно-



мотиваційного компоненту було віднесено: усвідомлення абсолютності духовних цінностей як регуляторів поведінки; формування позитивної мотивації до духовного способу життя; прагнення бути духовно здоровим та підтримувати духовне здоров'я на високому рівні. Показниками поведінкового критерію стало активне використання знань катехизму на практиці (вміння робити моральний вибір та відповідати за нього; прагнення до добродійної діяльності; прояв у поведінці позитивних рис характеру, вміння практикувати релігійні традиції та брати активну участь у них тощо), духовний саморозвиток через оволодіння навичками й уміннями моральної поведінки.

3. Установлено, що процес духовного виховання молодших школярів в умовах недільної школи значно активізується за таких педагогічних умов: *використання духовного потенціалу катехизи*, що реалізовувалось на уроках катехизації за допомогою розробленої навчальної програми для молодших школярів, посібника «Промінчик любові», який був укладений відповідно до загальної катехитичної програми та з урахуванням вікових потреб і можливостей молодших школярів, під час спілкування з учнями, праці в парах, групах, проведення катехитичних ігор, участі в релігійних практиках. *Планомірний, цілеспрямований та систематичний характер комплексного застосування засобів катехизації з метою формування духовних цінностей* забезпечувався взаємодією й координацією впливів усіх учасників виховного процесу; організацією педагогічної роботи з батьками вихованців; дотриманням єдності педагогічних вимог до вихованців з боку суб'єктів виховного процесу, формуванням позитивної мотивації на релігійне життя як вихованців, так і батьків; побудовою виховного процесу засобами релігії на засадах пріоритету потреб і зацікавлень дітей молодшого шкільного віку; гуманізацією виховного процесу та здійсненням особистісно орієнтованого підходу до вихованців. *Трансформування засвоєних дітьми знань духовно-морального характеру в особистісні переконання та активну діяльність задля утвердження в життя християнських цінностей* відбувалося за допомогою реалізації розробленої виховної програми, яка дала змогу залучити учнів у різні види діяльності: релігійну, благодійну, рекреаційну, естетичну, фізичну, трудову та ін.

Педагогічні умови у роботі розглядаються як компонент обґрунтованої моделі процесу духовного виховання молодших школярів в умовах недільної школи, яка також містить: мету (формування духовності молодших школярів), принципи (дидактичні та виховні), методи (загальнопедагогічні: методи формування свідомості особистості (роз'яснення, бесіда, приклад, казка, гра, пісня), методи формування досвіду поведінки (педагогічна вимога, привчання, створення виховуючих ситуацій), методи стимулювання діяльності та поведінки (змагання, заохочення, похвала), а також часткові: системне і принагідне навчання духовних цінностей на заняттях катехизму та в позаурочній діяльності, метод переорієнтації зусиль, участь у житті церкви, парафіяльної спільноти, долання моральних випробувань та ін.), форми (індивідуальні: молитви, участь у Святих Таїнствах, читання духовної літератури та ін.; групові: олімпіади,

вікторини, гуртки, екскурсії та ін.; масові: участь у Літургії, благодійні акції, концерти, табори, прощі та ін.), критерії формування духовної вихованості.

4. Аналіз результатів дослідження засвідчив позитивну динаміку рівнів духовної вихованості учнів експериментальних груп, а звідси – ефективність педагогічних умов духовного виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах.

Так, в експериментальних групах кількість учнів з високим рівнем духовної вихованості зросла на 29,3 %, із середнім рівнем – на 25,2 %, із низьким рівнем духовної вихованості зменшилася на 54,5 %. У контрольних групах відбулися зміни показників рівнів духовної вихованості молодших школярів. Так, кількість учнів з високим рівнем духовної вихованості зросла на 5,2 %, із середнім рівнем – на 15,2 %, із низьким рівнем духовної вихованості зменшилася на 21 %.

Таким чином, перевірено ефективність створених і апробованих педагогічних умов духовного виховання молодших школярів в умовах християнських недільних шкіл. Проведені математичні розрахунки доводять, що наприкінці дослідження різниця у сформованості духовної вихованості молодших школярів експериментальних і контрольних груп є статистично достовірною і пояснюється впровадженням у виховний процес обґрунтованих педагогічних умов духовного виховання молодших школярів недільних шкіл.

Дослідження не вичерпало всіх аспектів духовного виховання дітей у недільних школах. Перспективу дослідження вбачаємо у розробці методичного забезпечення навчально-виховного процесу катехизації засобами іноземної мови; вивченні ролі духівника, парафіяльної спільноти та їх впливу на духовне становлення учнів недільних шкіл; пошуку шляхів співпраці загальноосвітніх державних і християнських шкіл з метою спільного розв'язання проблем у духовній царині; розробці теоретичних засад та практичних шляхів формування духовно-творчого потенціалу вчителя-катехита.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

### ***Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації***

1. Марко В. Ю. Поняття духовності сучасного вчителя / В. Ю. Марко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – № 40. – Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2008. – С. 163–166.

2. Марко В. Ю. Ідентичність католицької школи у світлі документів Церкви / В. Ю. Марко // Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал. – Львів, 2011.– № 5. – С. 189–196.

3. Марко В. Ю. Виховна функція уроку іноземної мови як засіб формування релігійної особистості школяра / В. Ю. Марко // Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал. – № 2 (85). – Дрогобич, 2012. – С. 126–130.

4. Марко В. Ю. Формування християнських цінностей дітей молодшого шкільного віку у співпраці недільної школи, церкви і сім'ї / В. Ю. Марко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : Збірник наукових праць. – Луганськ : Східноукраїнський Національний університет імені Володимира Даля, 2013. – № 1 (54). – С. 139–148.

5. Марко В. Ю. Організаційно-педагогічні умови оптимізації процесу духовного виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах / В. Ю. Марко // Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал. – № 1 (96). – Дрогобич, 2013. – С. 108–112.

6. Марко В. Ю. Роль батьків в духовному вихованні учнів недільних шкіл / В. Ю. Марко // Педагогічний альманах: Збірник наукових праць. – № 17. – Херсон, 2013. – С. 27–33.

7. Марко В. Спільнотний характер недільної школи як фактор духовного виховання дитини / В. Марко // *Materialy Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji: Rozwoj nauk humanistycznych. Problemy i perspektywy* / (28.09.2012-30.09.2012). – Katowice, 2012. – S. 21.

#### ***Опубліковані праці апробаційного характеру***

8. Марко В. Ю. Релігійні цінності у навчально-виховній діяльності молодшого школяра / В. Ю. Марко // Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2011. – С. 142–146.

9. Марко В. Ю. Формування духовної культури майбутніх педагогів засобами іноземної мови / В. Ю. Марко // Підготовка фахівців у системі професійної освіти: проблеми, технології, перспективи. – Кривий Ріг, 2009. – С. 147–149.

10. Марко В. Формування духовності молодших школярів на уроці іноземної мови / В. Марко // Наука і духовність у системі сучасного управління. – Львів : Львівський Національний університет імені Івана Франка, 2012. – С. 182.

11. Марко В. Промінчик любові : Навчальні матеріали для інтегрованих уроків релігійного навчання та виховання / В. Марко. – Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2007. – 92 с.

12. Марко В. Катехизм приготування до Першої Сповіді та Урочистого Святого Причастя / В. Марко, М. Бендик [та ін.]. – Трускавець: [б. в.], 2009. – 72 с.

13. Марко В. Катехизм приготування до Першої Сповіді та Урочистого Святого Причастя / В. Марко, М. Бендик [та ін.]. – Вид. 2. – Трускавець: [б. в.], 2011. – 68 с.

14. Марко В. Порадник вчителя християнської етики на 2012 рік / В. Марко, С. Бобер, О. Кекош [та ін.]. – Дрогобич: Посвіт, 2011. – 194 с.

15. Марко В. Весна з Богом : збірник сценаріїв до свят літнього періоду / В. Марко, М. Витівський, М. Витівська [та ін.]. – Дрогобич: [б. в.], 2011. – 64 с.

16. Марко В. Літо з Богом : збірник сценаріїв до свят літнього періоду / В. Марко, М. Витівський, М. Витівська [та ін.]. – Дрогобич: [б. в.], 2012. – 64 с.

17. Марко В. Порадник вчителя християнської етики на 2013 рік / В. Марко, О. Кекош [та ін.] – Дрогобич: Посвіт, 2012. –104 с.

***Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати***

18. Марко В. Роль духівника в католицькій школі у світлі документів Церкви / В. Марко // ПЕРШИЙ КРОК НАЗУСТРІЧ. Теоретико-практичні аспекти духовного супроводу освітян / Посібник душпастиря / За загальною редакцією с. Христофори М. Буштин, СНДМ. – Львів: Дон Боско, 2013. – С. 132–140.

**АНОТАЦІЯ**

**Марко В. Ю. Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах.** – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України. – Тернопіль, 2013.

У дисертації проведений аналіз наукової літератури з проблеми формування духовності особистості, духовного виховання та духовних цінностей. Вагоме місце відводиться християнському вихованню.

З'ясовано, що важливими навчальними осередками, які найбільше сприяють духовному вихованню, є християнські недільні школи. У дисертації проведено аналіз навчально-виховного процесу цих шкіл, розглянуто вимоги до особистості вчителя молодших класів, а також необхідність створення родинної атмосфери у школі як одного з основних чинників, що сприяють плеканню духовних цінностей молодших школярів. Доведено можливість використання іноземної мови як одного із засобів духовного збагачення молодших школярів.

Обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови як компонент моделі духовного виховання молодших школярів у недільних школах. Результатами експерименту доведено ефективність педагогічних умов духовного виховання молодших школярів у недільних школах.

**Ключові слова:** духовність, духовне виховання, цінності, діти молодшого шкільного віку, недільна школа, вчитель-катехит, катехизація.

**АННОТАЦИЯ**

**Марко В. Ю. Духовное воспитание детей младшего школьного возраста в воскресных школах.** – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Министерство образования и науки Украины. – Тернополь, 2013.

В диссертации проведен анализ философских, психологических и педагогических взглядов по проблеме формирования духовности личности. Важное место в духовном становлении личности отводится христианскому воспитанию.

Выяснено, что основными учебными учреждениями, которые наиболее способствуют духовному воспитанию, являются христианские воскресные школы. В диссертации проведен анализ учебно-воспитательного процесса в этих школах; рассмотрены требования к личности учителя младших школьников; доказано, что семейный характер воскресной школы является важным фактором духовного воспитания младших школьников. Доказана возможность использования иностранного языка как одного из средств духовного воспитания младших школьников.

Обоснована и экспериментально проверена модель и педагогические условия духовного воспитания младших школьников воскресных школ. Результаты экспериментальной работы доказывают эффективность разработанной модели духовного воспитания младших школьников воскресных школ.

**Ключевые слова:** духовность, духовное воспитание, ценности, дети младшего школьного возраста, воскресная школа, учитель-катехит, катехизация.

**ANNOTATION**

**Marko V. J. Spiritual upbringing of primary school children in Sunday schools.** – Manuscript.

The thesis is for obtaining a candidate's degree of Pedagogical Sciences with specialty 13.00.07 – Theory and Method of Upbringing. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Ternopil, 2013.

The problem of personal spirituality, spiritual upbringing and spiritual values was analyzed in the thesis. The relationship between different areas of education (moral, ethnic, aesthetic, physical and others) was defined. Each of these components of education is considered in the context of the Christian religion. The thesis presents the stages and ways of spiritual development, objectives of spiritual upbringing.

Christian upbringing plays an important part in the research as it brings the school children to the highest level of values.

The importance of Christian values, value orientations in the spiritual formation of personality, social self expression is justified. The models of value hierarchies are presented on basis of which the levels of the educational process are defined: information, formation, transformation. On the basis of the main characteristics of child psychology primary school age is considered and justified as the most favorable time for spiritual development.

It is proven that the important educational establishments that best promote spiritual upbringing are Christian and Sunday schools. The necessity of maintaining spirituality in the school environment, the essence of the Christian Sunday and parochial schools are revealed. The author analyzes the educational process of such schools: objectives, functions, instruments, methods, forms of spiritual upbringing, the main textbooks of the first form.

Teacher identity and his role in the spiritual formation of personality is considered. The author identifies the key components of spiritual teacher, basic requirements for teacher's personality of Sunday primary school: professional and personal; reveals the necessity of family atmosphere in Sunday schools as one of the main factors that contributes to fostering spiritual values of primary school children. Sunday school is seen as harmonious interaction of all subjects of study: students, teachers, parents, godparents, clergy, parish.

The social aspect of the Church and its large integral role in shaping the human-Christian, able to be a worthy member in the dialogue of cultures, are presented. The work also demonstrates the importance and the use of a foreign language as a means of spiritual enrichment of younger pupils. The possibility of the integrative aspect of foreign language and catechesis in the context of the dialogue of cultures is proved.

Research and experimental work demonstrates the impact of the educational process in Sunday schools on the spiritual upbringing of primary school pupils; identifies the best ways to improve the spiritual upbringing of primary school children in Sunday schools.

The result of our research provided the opportunity to present pedagogical conditions of spiritual upbringing of primary school children in Sunday schools: the use of spiritual potential of catechesis; purposeful and systematic nature of a complex application of catechism instruments in order to develop spiritual values; transforming children knowledge of spiritual and moral nature into personal beliefs and activities aimed at strengthening the life of Christian values; and the implementation of the model of spiritual upbringing. It contains such elements: aim (the formation of younger pupils spirituality), principles (educational, didactic), methods (of forming consciousness of the individual, of forming experience of conduct, of stimulating activity and behaviour), форми (individual, group, mass), criteria for the formation of the spiritual upbringing (cognitive, value-motivational, behavioral) and pedagogical

conditions. Formation of knowledge about spirituality of younger pupils was defined according to the following criteria: knowledge of the nature and elements of spirituality; possession of skills and habits of spiritual life.

This research gave the basis to formulate a set of practical recommendations that can be used by teachers of Christian schools, catechists, teachers of foreign languages in public and Christian schools, parents.

Analysis of the research results showed a positive dynamics of spiritual education levels of experimental group pupils, and hence – the effectiveness of pedagogical conditions of spiritual education for primary school children in Sunday schools. The efficiency of tested pedagogical conditions of spiritual education for primary school children in Christian Sunday schools was proved.

**Key words:** spirituality, spiritual upbringing, values, children of primary school age, Sunday school, teacher-catechist, catechesis.

Підписано до друку 14.05.2013 р.

Формат 60x84/16.

Папір друк. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Наклад 100 прим. Зам. № 05/13/74

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"

46018, м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 2б,

Тел. 8 (0352) 40-08-12

8 (0352) 40-00-63

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до державного реєстру видавців, виготівників  
і розповсюджувачів видавничої продукції  
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.  
ФО Осадца Ю.В.